

פרשת חיי שרה

הרב שמעון קליין

'ברשות בני חת'

מבוא

'נשיא א-להים אתה בתוכנו'

ותַמַּת שָׂרָה בְּקִרְיַת אַרְבַּע הוּא חֲבֵרוֹן בְּאַרְץ כְּנָעַן וַיָּבֵא אַבְרָהָם לִסְפֹּד לְשָׂרָה וּלְבִכְתָּהּ: וַיִּקַּם אַבְרָהָם מֵעַל פְּנֵי מֵתוֹ וַיִּדְבֹּר אֶל בְּנֵי חַת לֵאמֹר: גֵּר וְתוֹשֵׁב אֲנִי עִמָּכֶם תָּנוּ לִי אַחֲזֵזת קָבֵר עִמָּכֶם וְאֶקְבְּרָה מִתִּי מִלְפָּנַי: וַיַּעֲנוּ בְנֵי חַת אֶת אַבְרָהָם לֵאמֹר לוֹ: שְׁמַעֲנוּ אֲדֹנָי נְשִׂיא אֱ-לֹהִים אַתָּה בְּתוֹכֵנוּ בְּמִבְחָר קִבְּרֵינוּ קָבֵר אֶת מֵתְךָ אִישׁ מִמֶּנּוּ אֶת קִבְּרוֹ לֹא יִכְלֶה מִמֶּךָ מִקְבֵּר מֵתְךָ: וַיִּקַּם אַבְרָהָם וַיִּשְׁתַּחֲוֶה לְעַם הָאָרֶץ לְבְנֵי חַת: (ב'ז')

"גֵּר וְתוֹשֵׁב אֲנִי עִמָּכֶם" - אומר אברהם לבני חת, ומגדיר את מעמדו כמי שאינו אזרח קבוע. עם זאת, 'אני עמכם', מתקיים בינינו קשר ומעורבות, והוא מבקש לרכוש מהם אחוזת קבר. "וַיַּעֲנוּ בְנֵי חַת אֶת אַבְרָהָם לֵאמֹר לוֹ" - פסוק שלם מוקדש לעובדה שהם משיבים לו; האריכות הרשמית מעידה על משא ומתן חשוב: כעת הם הטוענים, עוד מעט הוא עומד לטעון וכן הלאה.

"שְׁמַעֲנוּ אֲדֹנָי" - הם אומרים לו, וכמו מפצירים בו לשמוע את עמדתם הרחוקה מעמדתו. "נְשִׂיא אֱ-לֹהִים אַתָּה בְּתוֹכֵנוּ" - נשיא א-להים אתה, איש מורם מעם, וככזה אינך אמור לנחול עמנו. "בְּמִבְחָר קִבְּרֵינוּ קָבֵר אֶת מֵתְךָ" - יש לנו קברים, ואנו ניתן לך את הרשות לבחור ולקבור היכן שתרצה. "אִישׁ מִמֶּנּוּ אֶת קִבְּרוֹ לֹא יִכְלֶה מִמֶּךָ מִקְבֵּר מֵתְךָ" - הדברים שאנו אומרים מחייבים כל אחד ואחד מאיתנו. תפיסתם - אברהם הוא מעין כהן, א-להים הוא נחלתו, לא הארץ, ובשל מעלתו תינתן לו הזכות לקבור היכן שירצה. מעניינת היא התנסחותם - "בְּתוֹכֵנוּ", תחת ניסוחו של אברהם "עִמָּכֶם". הוא התמקד בקשר ובהדדיות, הם רואים עצמם כבעלים על הארץ, ואותו כאורח הנתון בתוכם.

מערכה זו מסתיימת בתגובת אברהם: "וַיִּקַּם אַבְרָהָם וַיִּשְׁתַּחֲוֶה לְעַם הָאָרֶץ לְבְנֵי חַת" - אברהם מוקיר טובה ומכבד את תשובתם. אכן, עד כה הצטייר כאיש רוח הנווד ממקום למקום וקורא בשם ה', אינו נאחז במקום אחד, גם לא

פרשת חיי שרה פותחת בסיפור מותה וקבורתה של שרה. אברהם בא לחברון, ובמילים אלו הוא פונה לבני חת: "גֵּר וְתוֹשֵׁב אֲנִי עִמָּכֶם תָּנוּ לִי אַחֲזֵזת קָבֵר עִמָּכֶם וְאֶקְבְּרָה מִתִּי מִלְפָּנַי" (ד). לא בקשה לקבור היא זו, כי אם בקשה לקבל אחוזה - חלקה שתהיה שלו, בה יוכל לקבור את מתו.

וַיַּעֲנוּ בְנֵי חַת אֶת אַבְרָהָם לֵאמֹר לוֹ: שְׁמַעֲנוּ אֲדֹנָי נְשִׂיא אֱ-לֹהִים אַתָּה בְּתוֹכֵנוּ בְּמִבְחָר קִבְּרֵינוּ קָבֵר אֶת מֵתְךָ אִישׁ מִמֶּנּוּ אֶת קִבְּרוֹ לֹא יִכְלֶה מִמֶּךָ מִקְבֵּר מֵתְךָ (ה'ו').

הערכה גדולה נשמעת מפיהם של בני חת, גם התנדבות - לאפשר לאברהם לקבור מתו היכן שירצה. לצד זאת - הם אינם מעוניינים לתת לו אחוזה. בנקודה זו נפתח משא ומתן ארוך ומפולפל. אברהם שומע את סירובם, ושב ופונה - הפעם אל עפרון החתי. מצביע אל עבר חלקה מסוימת - מערת המכפלה - ומבקש לרכוש אותה בכסף מלא. בצעד בלתי נתפש, מבטיח עפרון לתת לו במתנה, אותה ואת חלקת השדה הסמוכה לה. אברהם מודה ומכבד, ויחד עם זאת הוא אינו מרפה מכוונתו לרכוש אחוזה. לבסוף נענה עפרון והקניין יוצא לפועל. במעין הכרזה חגיגית חותם המקרא ומסכם את האירוע:

וַיִּקַּם שָׂדֵה עֶפְרוֹן אֲשֶׁר בְּמִכְפֵּלָה אֲשֶׁר לְפָנַי מִמְרֵא הַשָּׂדֵה וְהַמְעָרָה אֲשֶׁר בּוֹ וְכָל הָעֵץ אֲשֶׁר בַּשָּׂדֵה אֲשֶׁר בְּכָל גְּבֹלוֹ סָבִיב: לְאַבְרָהָם לְמִקְנָה לְעֵינֵי בְנֵי חַת כָּל בְּאֵי שַׁעַר עִירוֹ: וְאַחֲרָי כֵּן קָבֵר אַבְרָהָם אֶת שָׂרָה אִשְׁתּוֹ אֶל מְעַרַת שָׂדֵה הַמִּכְפֵּלָה עַל פְּנֵי מִמְרֵא הוּא חֲבֵרוֹן בְּאַרְץ כְּנָעַן: (י"ז-ט)

'קם שדה עפרון והמערה אשר בו לאברהם למקנה - לעיני בני חת'. רק לאחר מכן מובאת לקבורה שרה אשת אברהם.

שאלות רבות יש לשאול על פרשייה זו:

1. מדוע חשוב כל כך לאברהם לרכוש את השדה?
2. בני חת מאפשרים לו לקבור בתוך שלהם, ומגדיל עפרון ומתנדב להעניק לו את חלקת השדה והמערה במתנה - מה מביאם לכך?
3. הארץ כבר הובטחה לאברהם על ידי א-להים. מה מניע אותו לרכוש ולשלם על חבל ארץ שכבר הובטח לו?

בשלוש מערכות מתנהל ה'משא ומתן' בין אברהם לבין בני חת. נקרא בכל אחת מהן - בהקשבה.

¹ גר הוא אדם שעזב את ארצו ומולדתו והשתקע בארץ אחרת. תושב הוא אדם הנמצא במקום מסוים - באופן זמני: כך בתיאור בספר ויקרא: "וְהָאָרֶץ לֹא תִמְכַר לְצַמְתָּהּ, כִּי לִי הָאָרֶץ, כִּי גֵרִים וְתוֹשְׁבִים אַתֶּם עִמָּדִי" (ויקרא כ"ה, כ"ג) - אתם לא בעלי הארץ, אתם נמצאים בה רק באופן זמני. הגר - כמי שבא מרחוק, והתושב כמי שאינו קבוע בה. מידת הארעיות בשניהם משתקפת במקורות רבים: "כִּי גֵרִים אֲנַחְנוּ לְפָנֶיךָ, וְתוֹשְׁבִים כְּכָל אֲבֹתֵינוּ, כְּצֶל יְמֵינוּ עַל הָאָרֶץ וְאֵין מְקוֹה" (דברי הימים א', כ"ט, ט"ו); "שְׁמַעָה תְּפִלְתִּי ה' וְשִׁוְעֵתִי הַאֲזִינָה, אֶל דְּמַעְתִּי אֶל תְּחַרֵּשׁ; כִּי גֵר אֲנִי עִמָּךְ, תוֹשֵׁב כְּכָל אֲבוֹתַי" תהלים ל"ט, י"ג).

מה מביא את עפרון לצעד לא שגרתי כל כך - להציע לאברהם את השדה והמערה במתנה, חינוס אין כסף? דומה שעפרון, היושב בתוך בני חת, נאמן לתפישתם. כבוד גדול הם רוחשים לאברהם, ומתקשים לראותו נוכח עמם במגרש אחד. אנו 'עם הארץ', אברהם הוא 'נשיא א-להים', והם מבקשים לשמור על הפער. לאור התעקשות אברהם, דרך המילוט שלהם היא - לתת לו את הקרקע במתנה. בניגוד למכירה, בה ניתנת תמורה והבעלים הראשון מסתלק מן התמונה, במתנה נשמר מעמדו כמי שברצונו הטוב נתנה. בנוסף - קיימת במתנה מעין התניה סמויה, ציפייה לתמורה, ומשזו לא תתקבל, עשויה להיחלש אחיזתו של המקבל בה. "וישתחו אברהם לפני עם הארץ" - שוב מוקיר אברהם ומודה על הסכמתם ועל נדיבותם. שוב מכיר הוא במעמדו כ'עם הארץ', ומנקודת מוצא זו הוא משתחוה. לצד ההוקרה, יש בהשתחויה זו גם הקדמה לקראת הצעד הבא.

'נתתי כסף השדה קח ממני'

וידבר אל עפרון באזני עם הארץ לאמר אף אם אתה לו שמעני נתתי כסף השדה קח ממני ואקברה את מתי שמה: ויען עפרון את אברהם לאמר לו: אדני שמעני ארץ ארבע מאת שקל כסף ביני ובינך מה הוא ואת מתך קבר: וישמע אברהם אל עפרון וישקל אברהם לעפרון את הכסף אשר דבר באזני בני חת ארבע מאות שקל כסף עבר לסחר: (שם, י"ג-ט"ז)

אברהם דוחה את ההצעה הנדיבה ומתעקש לשלם על השדה ועל המערה אשר בו בכסף מלא. בדומה לדיבורו של עפרון על הנתינה בלשון עבר, כאילו כבר ניתנו השדה והמערה, מדבר אברהם על הכסף כאילו כבר ניתן: "נתתי כסף השדה קח ממני". ותגובת עפרון - הוא ממשיך ומתעקש "אדני שמעני ארץ ארבע מאת שקל כסף ביני ובינך מה הוא ואת מתך קבר" - ארץ שזהו מחירה ביני ובינך מה? בדבריו הוא נענה להפצרת אברהם וקוצב ערך לשדה ולמערה, אך הקשר דבריו הוא שאלה - 'מדוע לך כל זאת?' 'אם ארץ שזהו שווייה, 'קטנה' ביחס למה ששורר ביני ובינך. במילים פשוטות, הוא שב ומבהיר - אינני רוצה לקבל את הכסף. למעשה הוא קוצב מחיר גבוה - ארבע

נוחל. לאור זאת עמדתם מובנת ואולי אף מתבקשת. הקשר נוסף להשתחויה נעוץ בתפישתו אותם כ'עם הארץ' - שייכים אל הארץ, והיא שייכת אליהם. כיוון שכך הוא מוקיר את נכונותם לסייע לו, כצעד שאינו מובן מאליו.

'השדה נתתי לך'

וידבר אתם² לאמר אם יש את נפשכם לקבר את מתי מלפני שמעוני ופגעו לי בעפרון בן צחר: ויתן לי את מערת המכפלה אשר לו אשר בקצה שדהו בכסף מלא ויתנה לי בתוכם לאחזת קבר: ויען עפרון בני חת ויען עפרון החתי את אברהם באזני בני חת לכל באי שער עירו לאמר: לא אדני שמעני השדה נתתי לך והמערה אשר בו לך נתתיה לעיני בני עמי נתתיה לך קבר מתך: וישתחו אברהם לפני עם הארץ:

(שם, ח'-י"ב)

שוב פונה אברהם, והפעם בקשתו מופנית אל עבר עפרון החתי: "ויתן לי את מערת המכפלה אשר לו אשר בקצה שדהו" - לעפרון שדה ומערת המכפלה בקצהו, ואברהם מבקש לרוכשה "בכסף מלא" - כתרנום לבקשתו הראשונה. "בתוכם לאחזת קבר" - אחוזת קבר שהיא שלי, בתוך חבל ארץ שהוא שלכם, בבעלותכם³. "ועפרון ישב בתוך בני חת" - עפרון הוא חלק מבני חת, דומה להם בתפישותיו. עפרון שומע, והוא משיב: "לא אדני שמעני" - אינך מבין, שמע את שאומר לך: "השדה נתתי לך והמערה אשר בו לך נתתיה" - עפרון מדבר על השדה ועל המערה בלשון עבר, וכמו אומר - זוהי כבר מציאות, ראה את הנושא סגור, וכאילו כבר ניתנו⁴. מילים אלו ממחישות עד כמה חשוב היה לו שלא מכירה תתקיים כאן כי אם מתנה. "לעיני בני עמי נתתיה לך קבר מתך" - במעמד בני עמי, המשווה למתנה תוקף ציבורי⁵.

² קודם לכן הפנייה נוסחה בלשון 'ידבר אל' ('וידבר אל בני חת לאמר'), ולפיה הדיבור עובר ממנו אליהם, כדיבור רשמי. כעת הוא מדבר 'איתם', בהדדיות וקרבה.

³ מעניינת היא ההתפתחות בהגדרת מעמדו. הוא דיבר על "אנכי עמכם", הם דיברו על "נשיא א-להים אתה בתוכנו". כעת הוא נצמד להגדרתם: "בתוכם לאחזת קבר", יחד עם זאת הוא יוצק לה תוכן חדש: בניגוד לתפישתם אותו כאורח בתוכם, הוא רואה את עצמו בעלים על אחוזת קבר, בתוך חבל ארץ שהוא שלהם.

⁴ עפרון גם מקדים ומדבר על השדה, ורק במעגל שני הוא מזכיר את המערה אותה ביקש אברהם. פותח בהצעה מופלגת שאברהם כלל לא ביקש אותה, ובשלב שני הוא חוזר לאחור, וכמו אומר - את בקשתך הצנועה לא שכחתי וגם היא בכלל. דומה שבכך הוא מביע נדיבות ורחבות הלב.

⁵ רבים ייחסו חוסר תום לב להצעתם הראשונה של בני חת, כמו גם להצעתו של עפרון. לא כך עולה מפשוטו של מקרא. התייחסותם אל אברהם כנשיא א-להים, התחייבותם שאיש מהם לא ימנע ממנו לקבור בחלקתו, בוודאי התנדבות עפרון לתת

מתנה שדה ומערה ללא תמורה, עליה הוא חוזר ומפציר פעמיים, מצביעות על כנות השוררת בדבריהם. האם ידע עפרון שאברהם יסרב להצעתו? אפשר לדבר על תקווה, אי אפשר לדבר על ידיעה, שהרי אין לדמות את ההצעה הראשונה לקבור בקברם של בני חת, להצעה הנדיבה של עפרון - שדה ומערה שיינתנו לו במתנה! כנות זו משתקפת גם מתגובת אברהם בהשתחויה הכפולה, ובדבריו המביעים הוקרה. בהמשך, נציע את דברי חז"ל, שאכן זיהו בהתנהגות בני חת רובד נוסף, הרחוק מנדבנות הלב. רובד זה לטענתנו שייך לתחום המניעים הנסתרים, שאינם עומדים בסתירה לתום הלב המאפיין את השיח הגלוי.

חַת שְׁמָה קָבַר אַבְרָהָם וְשָׂרָה אִשְׁתּוֹ"
(בראשית כ"ה, ח'י.)

הכתוב שב ומתאר את שייכותה הקודמת של המערה לעפרון, את דבר קניינה על ידי אברהם, וכמו מצביע על הקניין כצעד שאפשר את הקבורה המשותפת לאברהם ולשרה. אילו היה אברהם נעתר להצעת בני חת - "במבחר קברינו קבור את מתך", לא היה מי שיערב לקבורתו עמה. גם אם היה נקבר לצידה, לא הייתה זו רשות אחת המכילה את שניהם. התעקשותו תתפרש כביטוי לרצונו ליצור רשות שתנציח את השיתוף בינו לבין שרה גם לאחר מותם.

לימים, עולה תפישה דומה מציוויו של יעקב אל בניו לקברו "אל אבותיו":

"וַיֵּצֵא אוֹתָם וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם אֲנִי נֹאֲסָף אֶל עַמִּי קָבְרוּ אֹתִי אֶל אֲבֹתַי אֶל הַמַּעְרָה אֲשֶׁר בְּשֵׂדֵה עֶפְרוֹן הַחֲתִי: בַּמַּעְרָה אֲשֶׁר בְּשֵׂדֵה הַמַּכְפֵּלָה אֲשֶׁר עַל פְּנֵי מְמָרָא בְּאֶרֶץ כְּנָעַן אֲשֶׁר קָנָה אַבְרָהָם אֶת הַשְּׂדֵה מֵאֵת עֶפְרוֹן הַחֲתִי לְאַחֲזֹת קָבֶר: שְׁמָה קָבְרוּ אֶת אַבְרָהָם וְאֵת שָׂרָה אִשְׁתּוֹ שְׁמָה קָבְרוּ אֶת יִצְחָק וְאֵת רִבְקָה אִשְׁתּוֹ וְשְׁמָה קָבְרָתִי אֵת לָאָה: מִקְנֵה הַשְּׂדֵה וְהַמַּעְרָה אֲשֶׁר בּוֹ מֵאֵת בְּנֵי חַת".
(בראשית מ"ט, כ"ט-ל"ב.)

יעקב מבקש להיקבר עם אבותיו, והוא חוזר ומתאר את ההיסטוריה של המערה: את שיוכה הישן אל שדה עפרון החתי ואת רכישתה על ידי אברהם ל'אחוזת קבר'. הוא גם מגדיר את טיבה של זו: שמה קברו את אברהם ושרה אשתו, שמה קברו את יצחק ורבקה אשתו, ושם מבקש אני להיקבר לצד לאה. תיאור זה משווה למושג 'אחוזת קבר' משמעות של חלקת קבורה משפחתית במובנה הרחב.

ארצו של כנען

שאלנו - מה מניע את אברהם לקנות חבל ארץ בכסף מלא, שהרי הארץ כולה כבר הובטחה לו? דומה שלאברהם תשובה ברורה לשאלה זו. בקשתו לרוכשה בכסף מלא מביעה את תפישתו לפיה בני חת הם 'עם הארץ', והארץ שייכת להם, עדיין לא לו. לא מובן לו מאליו שהם יאפשרו לקבור את מתו בחלקם, בוודאי לא מובנת מאליה היא הצעתו הנדיבה של עפרון. כיוון שכך - חוזר אברהם ומשתחוה פעמיים. אבחנה זו היא קצה חוט לתפישה כוללת שהייתה לו ביחס למעמדו בארץ. 'ארץ כנען' היא ארצו של כנען, והבטחת א-להים היא עתידית - לזרעו של אברהם. הקשרה הוא תהליך היסטורי גדול, ואברהם אינו מתכוון לדחוק בו.⁶

⁸ בעיונו לפרשת 'לך לך' טענו שבנקודה זו התמקדה המחלוקת שבין רועי אברהם לבין רועי לוט. הראשונים הכירו במעמדו של כנען בארץ, והגבילו את בהמותיהם, ולעומת זאת רועי לוט עשו

מאות שקל כסף⁶, והגדיל עוד אברהם ונתנו בצורתו המיטבית - עובר לסוחר.

איך ניתן להבין את הפער בין אי רצונו לקבל כסף, לבין קציבת מחיר גבוה כל כך? דומה שכך הייתה מחשבתו: עפרון לא מעוניין במכירה, ויעידו על כך ניסיונותיו הנואשים לעצור את המכירה, גם לאחר שנדחתה הצעתו הראשונה: פסוק שלם משמש כפתיחה לפנייתו השנייה "וַיֵּעַן עֶפְרוֹן אֶת אַבְרָהָם לֵאמֹר לוֹ"; פנייתו במילים "אֲדֹנָי שְׁמַעֲנִי" - מקפלת בתוכה הפצרה שייעתר לבקשה העומדת להיות מוצעת; שאלתו "אֶרֶץ אַרְבַּע מֵאֹת שְׁקָל כֶּסֶף בְּיָדִי וּבְיָדְךָ מָה הוּא"? מצטרפת, וגם בקשתו החוזרת - "וְאֵת מֵתְךָ קָבַר".⁷ לצד אלו, עפרון מתייחס עם שאלה נוספת - 'מה יהיה אם לא יענה אברהם לבקשתי?' תשובתו לשאלה זו היא במחיר שהוא נוקב: 'אם לא יענה אברהם להפצרותי, הוא ישלם על כך מחיר גבוה' - ארבע מאות שקל כסף. ועדיין נשאלת השאלה - מדוע? מה מקנן בליבו של האיש? דומה שכאן הוא השתמש ב'כלי הנשק' האחרון שעמד לרשותו, בתקווה שאולי המחיר הגבוה לו יידרש אברהם, הוא שיעצור את המכירה.

אחוזת קבר לאברהם ולשרה

שאלנו - מדוע חשוב כל כך לאברהם לרכוש את השדה? במעגל ראשון, הנושא הוא 'אחוזת קבר'. לא קבר אישי לשרה מחפש אברהם, כי אם אחוזה שבעתיד יהיו בה קברים נוספים. כך דומה הבינו יצחק ושמעאל בניו, בבואם לקבור את אברהם לצד שרה:

"וַיָּגֹעַ וַיָּמָת אַבְרָהָם בְּשִׁיבָה טוֹבָה זָקֵן וְשִׁבְעַ וַיֹּאסֹף אֶל עַמִּיו: וַיִּקְבְּרוּ אֹתוֹ יִצְחָק וַיְשָׁמְעָאֵל בְּנָיו אֶל מַעְרַת הַמַּכְפֵּלָה אֶל שְׂדֵה עֶפְרוֹן בֶּן צַחַר הַחֲתִי אֲשֶׁר עַל פְּנֵי מְמָרָא: הַשְּׂדֵה אֲשֶׁר קָנָה אַבְרָהָם מֵאֵת בְּנֵי

⁶ השוואה לערכה של שדה כפי המוצג בפרשת ערכין, מצביעה על מחיר גבוה שנוקב בו עפרון. שם מעריכה התורה בית זרע חומר שעורים בחמישים שקל כסף (מקום שראוי לזרוע בו כור = שלושים סאה, ושטחו הוא: שבעים וחמשה אלף אמה מרובעות). כאן ערך השדה והמערה הוא פי שמונה מסכום זה. התוספת - 'עובר לסוחר' מתוארת כפרי יוזמתו של אברהם, המבקש לתת לעפרון את התמורה המיטבית לקניינו.

⁷ תימוך נוסף לעובדה שלא בצע כסף הוא שהנחה את עפרון: אברהם ביקש ממנו "נִתְתִּי כֶסֶף הַשְּׂדֵה קַח מִמֶּנִּי" - הפציר בו לקחת את הכסף, ובכך לתת תוקף לקניין - כמי שקיבל את תמורתו. אילו מחשבת עפרון הייתה על הכסף, מתבקש היה שהתורה תתאר את לקיחתו! תחת זאת מתואר אברהם כפועל לבדו, בסוג של תנועה חד סטרית: "וַיִּשְׁקַל אַבְרָהָם לְעֶפְרוֹן אֶת הַכֶּסֶף אֲשֶׁר דָּבַר בְּאָזְנֵי בְנֵי חַת אַרְבַּע מֵאֹת שְׁקָל כֶּסֶף לְסַחֵר" (שם, "ג-ט"ז).

בין מדרש לבין פשוטו של מקרא

ראשית יש להבהיר. מדרש אינו פרשנות, וממילא תיאור זה אינו אמור להימצא בפשוטו של מקרא. יחד עם זאת חכמים קראו היטב את הפסוקים, וככלל - הם העידו על קיומו של קשר בין דבריהם במדרש לבין פשוטו של מקרא. "אין מקרא יוצא מידי פשוטו" העידו, וכוונתם הייתה - המקרא משמש כנקודת מוצא למדרש, ואין הוא יוצא ומתנתק מפשוטו - במדרש החכמים. ומכיוון הפוך - מדרש החכמים נובע מן הפשט, מוקרן ולכל הפחות מתכתב עמו¹⁰.

סיפור המדרש אם כן מושתת על פשוטו של מקרא, ודומה שהוא בא לתת מענה לשאלה הבאה: בני חת אמנם רואים באברהם נשיא א-להים מורם מעם, אך מדוע זוהי סיבה 'להתייצב על רגליהם האחוריות' ולנסות למנוע ממנו את רכישת האחוזה? או - מה גורם לעפרון להתנדב ולתת לאברהם מתנת חינוס גדולה כל כך? מה הניע אותו אל ניסיונותיו הנואשים כל כך? המדרש בתשובתו מזהה זרמים תת קרקעיים בנפשם של בני חת. אכן הם רואים באברהם 'נשיא א-להים' מורם, אבל בדיוק מסיבה זו - אוזח הפחד בנפשם. איש א-להים זה עשוי ביום מן הימים להגשים את ייעודו בארץ, ומה יהא עלינו? האם לא כורים אנו קבר לעצמנו בתתנו לו אחיזה בארץ? המדרש מרחיק לכת, ומייחס להם מעין שליחות היסטורית, בפה שהם משמשים לאומות העולם. פחד אוזח בנפשם, שמא ביום בו יגשים זרעו של אברהם את ייעודו בארץ, יידחו בני יבוס ממנה, יישארו מחוץ לתמונה. בכדי למנוע זאת, הם תובעים ממנו שבועה שלא יירשו ישראל את עיר יבוס אלא ברצונם - לא יבואו אליה בכוח, כי אם בתיאום ובהסכמה.

האם סבור המדרש שמעמד רכישת המערה היה גם מעמד בו נשבע אברהם לבני חת? האם כתבו בני חת על

בשורות הבאות נבוא בשערי מדרש חכמים. המדרש חושף רובד נוסף, המתחולל בפרשייה זו מתחת לפני השטח.

מדרש חכמים

מדרש הוא בפרקי דרבי אליעזר (פרק לה) המתייחס אל פרשייתנו:

ר' יהודה אומ' שלשה אבות כרתו ברית עם עמי הארץ, ואלו הם אברהם יצחק ויעקב, **אברהם כרת ברית עם עמי הארץ**... אמר לבני יבוס לקנות מהם את מערת המכפלה במכר טוב בזהב ובכתב לאחוזת קבר עולם, וכי יבוסים היו והלא חתיים היו? אלא עיר יבוס נקרא יבוסים. ולא קבלו האנשים עליהם, התחיל כורע ומשתחוה אליהם, שנאמר וישתחו אברהם לפני עם הארץ, אמרו אנו יודעים שעתידי הקב"ה ליתן לך ולזרעך את כל הארצות האלה כרות עמנו שבועה שאין ישראל יורשים את עיר יבוס כי אם ברצונם, ואחר כך קנה את המכפלה במכר זהב ובכתב עולם לאחוזת עולם, וישמע אברהם אל עפרון ...

המדרש מתאר את אברהם הבא לקנות אחוזת קבר לשרה, ואת היבוסים כמי שמסרבים למוכרה לו. בהמשך יסביר המדרש שבני חת נקראים בפיו יבוסים מכיוון שהם משמשים להם כשלוחים, בטענם את טענתם. בעקבות סירובם מפציר בהם אברהם, כורע ומשתחוה. לבסוף הם נעתרים, אך לא לפני שמתנים את הסכמתם - בברית ובשבועת אברהם "שאינן ישראל יורשים את עיר יבוס כי אם ברצונם". אם וכאשר יתחייב שלא יבוא זרעו אל עיר יבוס כי אם בהסכמתם, יוכל לקנות מהם את מערכת המכפלה? אברהם נעתר.

במבט ראשון רב הוא המרחק בין מדרש זה לבין פשוטו של מקרא. בפשוטו של מקרא מתייחסים בני חת אל אברהם כנשיא א-להים, המורם מהם, והם אומרים לו - 'קבור כאוותך', או 'קח במתנה'. במדרש לעומת זאת הם נאבקים על מקומם העתידי בה, על מה שעשוי להיות בעת כינונה של ממלכה בישראל. מהיכן למד המדרש על שבועה זו? מהיכן נוצר הקשר בין רכישת מערת המכפלה לבין כיבושה העתידי של ירושלים?

בה כבתוך שלהם. ובמדרש: "... אמר להם הקדוש ברוך הוא כך אמרתי לו: לזרעך נתתי. אימתי? לכשיעקרו שבעה עממים מתוכה, והכנעני והפרזי אז יושב בארץ, עד עכשיו מתבקש להם זכות בארץ (בראשית רבה (וילנא) לך לך, מ"א, ה'). עיין בפרק 'ולא יכלו לשבת יחדיו' ובהערה 14 שם.

⁹ תיאור זה הוא מדרשי, ואינו עומד בסתירה לכך שירושלים עדיין לא נבחרה, ובוודאי שלא ידעו על כך דבר היבוסים. המדרש בשפתו מצביע על עיר הבירה, ועל היבוסים כמעין שלוחים לאומות העולם, ועל המפגש של ישראל עימם כביטוי לעמדתם הרוחנית כלפי אומות העולם.

¹⁰ כך מובא בגמרא ביבמות (כ"ד, ע"א) הלומדת את הפסוק בפרשת ייבוס, על הבן שייולד ליבוס - "יקום על שם אחיו". על כך שואלת הגמרא: 'לנחלה, אתה אומר?' (שינחל את חלקו של האח המת) 'או אינו אלא לשם? יוסף - קורין אותו יוסף, יוחנן - קורין אותו יוחנן?' מסקנת הגמרא היא שאין קוראים לבן שייולד על שם האח המת, ומשמעות הקמת השם נסובה על נחלת האח המת העוברת אל הבן שייולד. על דרשה זו אומרת הגמרא: "אמר רבא: אע"ג דבכל התורה כולה אין מקרא יוצא מידי פשוטו, הכא אתאי גזרה שוה אפיקתיה מפטייה לגמרי". זוהי דוגמא למקרא שיצא מידי פשוטו - במדרש החכמים. בניגוד לכל התורה כולה בה חכמים לא יצאו או התנתקו מפשוטו של מקרא במדרשיהם, כאן, באופן חריג הם עשו זאת. ובמה חרגו? דומה שרבא שם את האצבע על הפער שבין מגמת התורה, הקושרת את הבן שייולד להמשכיות מוחשית לאח שמת, ומנגד, המדרש הדוחה מגמה זו באומר - שאין לקרוא לו בשם המת. כך גם דרשות נוספות המובאות שם בגמרא, שמגמתן הפוכה למגמה המוצהרת בפשוטו של מקרא. כך או כך - זוהי דוגמא ליוצא מן הכלל, בו התייצבו חכמים כנגד התפישה הערכית העולה מפשוטו של מקרא, ו'יצאו' ממנה, והוא כמעיד על הכלל, על מנהגם המוצהר - להמשיך ולפתח תפישה הנוכחת בפשוטו של מקרא.

ועדיין יש לשאול - מה מביא את המדרש לדבר על שבועה?
לשוות תוקף חזק כל כך לעמדת אברהם?

ברית ושבועה

דומה שהתשובה טמונה בהקשרו של האירוע. אברהם לא נולד בארץ. היו לו ארץ, מולדת ובית אב, ומשלושת אלו הוא נתלש, יועד ללכת ארצה כנען. עד כה שיוכו אליה היה מופשט, בהתהלכו בה, בבניית מזבחות ובקריאה בשם ה'. איש נדודים הוא היה בה, וגם כאשר השתקע, לא היה הדבר במקומו שלו. בפרשייה זו מתחולל מפנה שעשוי לשנות את מעמדו. אברהם עומד להניח בפעם הראשונה את 'רגליו על הארץ'. כמו אומר הוא לבני חת: 'אני, אברהם, מתכנן לצעוד על קרקע העולם, על מגרש החיים - לצידכם, 'עמכם'. במובן זה מדובר כאן באירוע היסטורי, וכזה הוא משמש נקודת מבחן המזעיקה את בני חת.

דומה שהעובדה שמדובר בנקודת ראשית בה עומד להשתנות מעמדו של אברהם, מעמידה את תביעת בני חת כמהותית, והיא גם משווה לעמדה שהוצגה על ידי אברהם תוקף של התחייבות גמורה - כברית ושבועה¹².

הסכמת אומות העולם

אחיזת עם ישראל בארצו, האם תלויה היא בהסכמה של אומות העולם¹³? תשובת אברהם לשאלה זו היא מובהקת - אחיזה מתוך הסכמה¹⁴. תשובה זו מציבה תפישת עולם

עשרות שנים, אל האירוע בערוב ימיו של דוד במהלכו הוא קונה בהסכמה את גורן ארוונה היבוס. באופן מפתיע, כל שהיה בה קודם לכן נתפש כ'שבירת הצלמים', המאפשרת נוכחות פיזית בעיר לצידם של היבוסים. כעת, בעקבות המכירה המקפלת בתוכה את הסכמת בני יבוס, הופכת העיר להיות 'אחוזה עולם'.

¹² מעין שלוש השבועות שהשביע א-להים את אומות העולם, שבוודאי אינן מעמד מסוים שבו התקיימה שבועה, אלא זוהי הבחנה בעומק המציאות: "שלוש שבועות שהשביע הקב"ה בשיר השירים למה אחת שהשביע הקב"ה את ישראל שלא יגלו את הקץ ואחת שלא ידחקו את הקץ, ואחת, שלא ימרדו על המלכויות, אמר להם הקב"ה לישראל אם אתם מקיימין את השבועות מוטב ואם לאו אני מתיר בשרכם כצבאות וכאילות שאין להם דורש ומבקש כך לא אדרוש את דמכם (מדרש תנחומא (ורשא) פרשת דברים סימן ד').

¹³ באמרנו הסכמה, כוונתנו היא להסכמה לעצם הקיום בארץ. על גבי הסכמה שכזו, קיימים עימותים צודקים רבים שאינם מצריכים אישור והסכמה.

¹⁴ עמדה דומה באה לידי ביטוי גם ביחסו ללוט. אברהם מציע לו היפרדות בחלוקת הארץ, ומאפשר לו להיות 'חלק מן הסיפור', כעם הנתון לצידו בליבה של הארץ [חלוקה בין צפון לדרום, כפי שלימים נחלקו ממלכת ישראל ויהודה]. לוט לוטש עיניו אל סדום, ורק אחרי היפרדו מעל אברהם - מבטיח א-להים לאברהם את הארץ כולה. ראה בהרחבה בעיונונו לפרשת 'לך לך', ובעיקר

פסיליהם? העבירוה לימים אל היבוס, ואלו שמרוה מאות בשנים עד עת בואו של דוד לירושלים? התשובה לכל אלו היא בהבנה מהי שפתו של מדרש. מדרש קורא בפשוטו של מקרא, מתרגם את עומקו, ומלבישם - סיפור. סיפור זה לא אירע במציאות, שהרי פשט הכתובים מספר סיפור אחר. במובנו הפנימי - הוא אוצר בתוכו את כמוסות ליבם של הדמויות, את המניעים, ומובנים עמוקים נוספים לאשר אירע. בהקשר שלנו - רואה המדרש את מאמצי בני חת לטרפד את המכירה, ושם את האצבע על פחד קיומי המונח בליבם, פחד שאינו בהכרח מודע. תרגומו במדרש הוא בסיפור על התנאי - שלא יבוא זרעו של אברהם לכונון עיר בירה כי אם ברשות היבוסים היושבים בה. מנגד מזהה המדרש את תפישת אברהם בפשוטו של מקרא - 'גר ותושב אנכי עמכם', אתם 'עם הארץ', ועד הצורה בה הוא מנהל את המשא ומתן, והוא מייחס לו הסכמה לתנאי, כמי שמתמיד עם תפישתו זו ובאופן לחייב בה את זרעו לדורות עולם¹¹.

¹¹ מדרש זה הובא בדברינו בחלקו. בהמשך הוא מתאר את פועלם של בני חת: "מה עשו אנשי יבוס עשו צלמי נחושת והעמידו אותם ברחוב העיר וכתבו עליהם שבועת אברהם". בני חת כותבים את שבועות אברהם על צלמי נחושת, כדי לקבוע את מחויבותו אליהם. מדוע לא כתבוה על אבן גדולה או מגילה העומדת לדורות? מה מקופל בכתיבה זו? דומה שכך הם פני הדברים: אברהם אמנם נשבע לקבל את הסכמתם, אך הוא עשה זאת בכדי לקשור אותם אל התהליך ההיסטורי הגדול, אל השליחות של עם ישראל, שאינה מדלגת על אומות העולם. והנה הם כותבים אותה על צלמים, על 'א-להים קטנים' ומקומיים המבטאים את צרות עולמם ואת החלקיות שבו. וממשיך המדרש: "וכשמלך דוד בקש להכנס לעיר היבוס ולא הניחו אותו, שנאמר ויאמר לדוד לא תבא הנה וכו'". עם בואו של דוד אל ירושלים, מציגים היבוסים בפניו את הפסילים עליהם כתובה שבועת אברהם. דוד, נסוג לאחור, כמי שמחויב אל השבועה - וכמי שעומד לבנות את ירושלים מתוך הסכמה של אומות העולם. ובלשון המדרש: "והיו ישראל כחול הים אלא בכוח השבועה וברית אברהם, ראה דוד וחזר לאחוריו, שנאמר 'וישב דוד במצודה וכו'". יכול היה דוד להילחם ולנצח, אך הוא שומע את תביעת היבוסים ומחויב אליה. לצד זאת, הוא גם מתייחס לעובדה שהשבועה כתובה על צלמים ופסילים, וגם לכך עשויה להיות משמעות. מבחינת היבוסים - הם משתמשים בשבועת אברהם כעילה לדחות את דוד מלבוא אל ירושלים. 'לא תבוא הנה' - הם אומרים לו, ומבקשים לדחותו לגמרי מן הרעיון. דוד - רואה עצמו מחויב אל המהות, אך לא מחויב למאווי ליבם של היבוסים המבקשים לדחות את ישראל מן החזון הגדול של ירושלים. תגובתו - מורכבת. כביטוי למחויבות לשבועה הוא מתמקם בפאתי ירושלים - במצודת ציון, עדיין לא במקומו של ארוונה מלך יבוס, עדיין לא בגורן - במקום שלימים בו ייבנה המקדש. לצד זאת, הוא 'שובר את הפסילים', מבהיר ליבוסים שלתרגום הקטן שלהם לשבועת אברהם הוא אינו מחויב. במונחי המדרש - כניסת דוד לירושלים ובניית עיר דוד, נתפשים כשבירת הצלמים, כדחייה לעמדתם של האומרים לדוד 'לא תבוא הנה'. ומה דבר הכניסה לירושלים? היא מתוארת בלשון הבאה: "ואחזר כך קנה עיר היבוס לישראל במכר זה ובכתב עולם לאחוזת עולם, מה עשה לקח מכל שבט חמשים שקלים הרי כלם שש מאות שקלים, שנאמר ויתן דוד לארנון". המדרש מדלג כמה

כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב שמעון קליין, תשע"ה
עורך: מתנאל בן אבי
בית המדרש הווירטואלי
מיסודו של
The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash
האתר בעברית: <http://vbm.etzion.org.il>
האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
דוא"ל: office@etzion.org.il

שהשלכות רבות תהיינה לה על זרעו. כך יהיה בתקופת בית שני¹⁵, כך גם בגאולה האחרונה¹⁶. יוצאת דופן היא הכניסה אל הארץ בימי יהושע, שהקשרה הוא - 'שלם עוון האמורי'¹⁷. דומה, שצורך זה בהסכמת אומות העולם מקפל בתוכו עובדה עמוקה, על פיה כניסת ישראל לארצם היא אמנם סיפור לאומי, אבל בעומקו הוא סיפור של האנושות כולה. "שאינן ישראל יורשים את עיר יבוס כי אם ברצונם" נשבע אברהם, ובכך פונה מקום לבני יבוס, כמו גם לעמי תבל אחרים, בקושרו אותם אל מה שעומד להתרחש כאן בארץ. כמה מיוחדת היא העובדה, שבמעמד אחד נאמרות לאברהם שתי אמירות: "לך לך מארץך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אצאך" ובהמשכו: "ונברכו בך כל משפחת האדמה". שתי אלו כרוכות יחדיו, אל שתיהן הוא מחויב ומחויבים גם בניו - לדורות עולם.

בפרק 'לא יכלו לשבת יחדיו'. גם עם אבימלך כורת אברהם ברית ובעקבותיו כורת איתו ברית יצחק, וחכמים במדרש תולים בה את המשמעות הבאה: "... אמרו אנו יודעים שעתיד הב"ה ליתן לזרעך את כל הארצות האלה כרת עמנו ברית שבועה שאין לישראל יורשין את ארץ פלשתים" (פרקי דרבי אליעזר ל"ה - חלקו הראשון של המדרש הובא בפרק 'מדרש החכמים').

15 הפתיחה לתהליך שיבת ציון בספר עזרא: "ויבשנת אחת לכוּרש מלך פרס לכלות דבר ידוד מפי ירמיה העיר ידוד את רוח לךש מלך פרס ויעבר קול בכל מלכותו וגם במכתב לאמר: פה אמר לךש מלך פרס כל ממלכות הארץ נתן לי ידוד אלהי השמים והוא פקד עלי לבנות לו בית בירושלם אשר ביהודה: מי בכם מקל עמו יהי אלהיו עמו ויעל לירושלם אשר ביהודה ויבן את בית ידוד אלהי וישבאל הוא האלהים אשר בירושלם... (עזרא א', א'-ג').

16 כך בגמרא בכתובות (קיא עמוד א): "השבעת אתכם בנות ירושלים בצבאות או באילות השדה וגו'... לכדרי יוסי ברבי חנינא, דאמר: ג' שבועות הללו למה? אחת, שלא יעלו ישראל בחומה; ואחת, שהשביע הקדוש ברוך הוא את ישראל שלא ימרדו באומות העולם; ואחת, שהשביע הקדוש ברוך הוא את העובדי כוכבים שלא ישתעבדו בהן בישראל יותר מדא". שתי שבועות ראשונות מדברות על המעבר מגלות לגאולה, עולה מהם הצורך בהסכמה של אומות העולם, אלא שהוא מנוסח על דרך השלילה: שלא לעלות בחומה נוכח יושבי הארץ, ושלא למרוד באומות העולם.

17 "ויאמר לאברהם ידע תדע פי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אתם ארבע מאות שנה: וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי ואחרי כן יצאו ברבך גדול: ואתה תבוא אל אבתיך בשלום תקבר בשׁיבָה טובָה: ודור רביעי ישובו הנה כי לא שלם עון האמרי עד הנה" (בראשית ט"ו, "ד-ט"ז). שתיים ניתן להבין מפסוקים אלו. ראשית - עמדה מוסרית על פיה המצווה לרשת את הארץ תלויה בגורם נוסף - בשלמות עוון האמורי. ממילא, כל זמן שלא שלם עוונם, מנועים ישראל מלרשת את הארץ (על אף שייכותם אליה). שנית - כניסת ישראל בימי יהושע לא כללה את ההסכמה של היושבים בה, מכיוון ששלם עוונם, וממילא יהושע משמש שליח לעשיית צדק, המוציא לפועל את משפטם. למרות זאת, ריכזו חז"ל גם כניסה זו, בייחסם ליהושע שליחת אגרות ליושבים בה - בקריאה אליהם לשלום. אגרות אלו מוספות נופך של הסכמה (בפשוטו של מקרא אין קריאה בערים הקרובות אלא בערים הרחוקות בלבד - דברים כ', ט"ז-י"ז).